प्रतिज्ञापत्र

मी या प्रतिज्ञापत्राद्वारे असे जाहीर करते की, *'विटा': एक स्थानिक इतिहास (१९६०-२०००)* ***['VITA' : A STUDY IN LOCAL HISTORY (1960-2000)]*** हा शोधप्रबंध माझ्या मार्गदर्शिका डॉ. सौ. पद्मजा पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली मी स्वत: लिहला असून सदर प्रबंध शिवाजी विद्यापीठाच्या इतिहासातील एम्. फिल पदवीसाठी सादर करीत आहे. तरी सदर प्रबंध अन्य कोणत्याही विद्यापीठ पदवीस सादर केलेला नाही.

स्थळ : कोल्हापूर
दिनांक : 12/12/2012

Devkar S M
देवकर शारदा महादेव
संशोधक

BARR. BALASAHEB KHARDEKAR LIBRARY
SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR.

प्रमाणपत्र

शारदा महादेव देवकर यांनी इतिहास विषयातील एम्. फिल. पदवीसाठी शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांच्याकडे सादर करावयाच्या *'विटा': एक स्थानिक इतिहास (१९६०-२०००)* ***['VITA' : A STUDY IN LOCAL HISTORY (1960-2000)]*** हा शोधप्रबंध माझ्या मार्गदर्शनाखाली केलेल्या संशोधनावर आधारित आहे व अन्य कोणत्याही विद्यापीठास पदवीसाठी सादर केलेला नाही.

स्थळ : कोल्हापूर
दिनांक : 12/12/2012

डॉ. सौ. पद्‌मजा पाटील
संशोधन मार्गदर्शिका,
इतिहास विभाग,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

Assistant Professor
Department of History
Shivaji University,
Kolhapur-416 004

ऋणनिर्देश

'विटा': एक स्थानिक इतिहास (१९६०-२०००) हा विषय संशोधनासाठी निवडल्यापासून प्रस्तुत प्रबंधिका पूर्ण करेपर्यंत ज्या अनेक व्यक्ति व संस्था यांचे मला सहकार्य, मार्गदर्शन आणि उत्तेजन लाभले त्या सर्वांचे अंत:करणपूर्वक आभार मानणे हे मी माझे कर्तव्य समजते.

या विषयावर शोधप्रबंध लिहित असताना विषयाच्या निवडीपासून अखेरपर्यंत ज्यांनी मला सहकार्य, प्रोत्साहन व मार्गदर्शन केले अशा माझ्या मार्गदर्शिका आदरणीय डॉ. सौ. पद्‌मजा पाटील मॅडम यांची मी ऋणी आहे व त्यांच्या या ऋणामध्येच सदैव राहणे पसंत करेन.

तसेच विषय निवडीपासून ते प्रबंधाच्या पूर्णत्वापर्यंत मला ज्यांचे वेळोवेळी मोलाचे सहकार्य व मार्गदर्शन लाभले असे इतिहास विभागप्रमुख प्रा. डॉ. एम्. ए. लोहार सर, आदरणीय गुरूवर्य प्रा. डॉ. अरूण भोसलेसर, प्रा. डॉ. एम्. पी. पाटीलसर, डॉ. नंदा पारेकर मॅडम, डॉ. अवनिश पाटील सर, डॉ. कविता गगराणी मॅडम, उदय खेडकरसर, माझे बी.ए पर्यंतचे गुरूवर्य डॉ.वरेकर सर, कर्पे सर, धनवडे मॅडम यांचीही मी मन:पूर्वक आभारी आहे.

या संशोधनकार्यासाठी बॅ. खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर येथील मा. ग्रंथपाल तसेच इतर कर्मचारी, दुर्मिळग्रंथ विभागाचे श्री बापूसाहेब माने सर, मस्के सर, इतिहास विभागातील तोरस्कर सर, सागर पवार सर, शेख हसिना मावशी यांचेही सहकार्य मला लाभले याबद्दल मी त्यांची आभारी आहे.

प्रबंध निर्मितीसाठी उपयुक्त संदर्भ साधने पुरविण्यासाठी विटा नगरपालिका विटा, विटा नगरवाचनालय विटा तसेच विट्यातील विविध शासकीय व सहकारी संस्थामधील अधीक्षक, ग्रंथपाल व इतर सेवक वर्ग यांनी जे सहकार्य केले त्याबद्दल मी त्यांची आभारी आहे.

माझ्या संशोधन कार्याची सातत्याने विचारपूस करून सहकार्य व प्रोत्साहन देणारे , अडीअडचणींना मदत करून जीवनदायी प्रेरणा देणारे माझे आई-वडिल सौ भारती देवकर व श्री महादेवशेठ देवकर तसेच माझे थोरले बंधू श्री महेशकुमार देवकर व श्री विजयसिंह देवकर, माझ्या वहिनी सौ रेश्मा देवकर व सौ. दिपाली देवकर यांच्या ऋणात राहणे मला आवडेल.

तसेच माझी बहीण वैशाली जाधव व भाऊजी डॉ. आर. जे. संतोषकुमार, माझे भाऊ वैभव, दिपक, मनोज व काकी- आण्णा, काका-मावशी या सर्वांच्या प्रेमामुळे व सहकार्यामुळे मी हे काम पूर्ण करू शकले.

तसेच माझ्या अनेक अडीअडचणीत सहकार्य करून मला संशोधन संदर्भात सतत प्रोत्साहन देणारे कोल्हापूरचे श्री शिवाजी जाधवसर व त्यांच्या कुटूंबियांची मी मनस्वी आभारी आहे.

माझे मित्र- मैत्रिणी श्वेता भोसले, प्रियांका खोत, रोहिणी अलोने, राणी पाटील, रोहिणी हाके,बबिता रजपूत, माधुरी पाटील, वैशाली चोरगे, सुवर्णा चोपडे, सारीका शिंदे, सुप्रिया गायकवाड, सोनाली राणा, कल्याणी जतकर, सारीका औताडे, दिपाली बाबर, संगिता पवार मॅडम, परवीन बागवान, विद्याताई निंबाळकर, कस्तुरे परिवार विटा, शरद निकम, जयराम जोशी, प्रशांत जावीर, कै. इंद्रजीत भोसले, संजय नवले, चांगदेव बंडगर, अनिल कुंभार, अभिजीत देवकुळे, अमोल रास्कल, आनंद बाबर, परशुराम पाटील, वाघेश साळुंखे, रजनीकांत कुरणे, राजू पालकर, नितीन तांबे, बाळकृष्ण माळी, काशिलींग गाडेकर तसेच विवेक पाटील, तानाजी हवालदार सर, विकास सरनाईक सर, डी.के. पवार सर, नदाफसर, डॉ. हेमंत कटरे सर, पांडूरंग आमलेसर, बबलीगावडे सर, किरण भिंगारदेवे सर, नितीन म्हेत्रेसर (विटा), मुजावर सर (भिकवडी), मानसिंग कुमठेकरसर (मिरज) या सर्व मित्रपरिवारांच्या अनमोल सहकार्याबद्दल मी त्यांची आभारी आहे.

प्रस्तुत शोधप्रबंध पूर्ण करण्यात सहकार्य दिलेल्या टंकलेखिका सौ. ज्योती जगदाळे यांनी जास्तीत जास्त अचूक व वेळेवर काम पूर्ण करून दिल्याबद्दल मी त्यांची आभारी आहे.

सदरचा शोधप्रबंध पूर्ण करण्यासाठी ज्यांचे प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष सहकार्य व प्रेरणा मिळाली त्या सर्वांची मी अत्यंत ऋणी आहे.

विशेष आभार- डॉ. स्मृतिका पाटील मॅडम (शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर)

धन्यवाद !

शारदा महादेव देवकर
संशोधक

तक्तासूची

तक्ता क्र.	तक्ता शिर्षक	पृष्ठ क्र.
२.१	१८५६ ते १९६० या कालावधीमधील जमा व खर्चाची मांडणी	२४
२.२	१९८६ ते २००० या कालावधीमधील उत्पन्न व खर्चाची मांडणी	२५
२.३	नगरपालिका शिक्षणमंडळाचा तक्ता	३०
२.४	१९६० ते २००० या कालावधीमधील नगराध्यक्षांची नावे	३३
३.१	दि विटा मर्चटस् को. ऑप. बॅक लि. विटा प्रगती निर्देशक तक्ता (१९६१-२०००)	६७
३.२	प्रियदर्शनी नागरी सहकारी पतसंस्था मर्यादित विटा प्रगती निर्देशक तक्ता (१९९५-२०००)	७०
४.१	सेंट्रल स्कूलने समाजाला दिलेले नामवंत व्यक्ती	७८
४.२	१९६७ ते २००० या कालावधीतील सौ. इंदिराबाई भिडे कन्या प्रशालातील मुलींची संख्या	८२
४.३	सौ. लीलाताई देशचौगुले प्राथमिक विद्यामंदिर - देणगीदाराकांची संख्या (१९८५-२०००)	८३
४.४	विटा नगरपरिषद शिक्षणमंडळ अंतर्गत १९६० नंतरच्या प्राथमिक शाळा	८४
४.५	गुळवणी शैक्षणिक संकुलाचा तक्ता	८८
४.६	लोकनेते मा. हणमंतराव पाटील चॅरिटेबल ट्रस्ट शाखाविस्तार	९०
५.१	१९११ ते २००१ या कालावधीमधील विट्यातील लोकसंख्या	१०३
५.२	ब्रह्मचैतन्य महिला मंडळाने राबविलेले उपक्रम	१०९

अनुक्रमणिका

प्रकरण क्रमांक	प्रकरणांची नावे	पृष्ठ क्रमांक
	प्रतिज्ञापत्र	I
	प्रमाणपत्र	II
	ऋणनिर्देश	III-IV
	तक्तासूची	V
	प्रस्तावना	VII-VIII
प्रकरण पाहिले	विट्याची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	१-१७
प्रकरण दुसरे	विटा नगरपालिकेचे योगदान	१८-४२
प्रकरण तिसरे	वणिज्य, व्यापार व विट्यातील आर्थिक विकास	४३-७५
प्रकरण चौथे	विट्याचा शैक्षणिक विकास	७६-१०१
प्रकरण पाचवे	विट्याचा सामाजिक व सांस्कृतिक विकास	१०२-१३४
प्रकरण सहावे	उपसंहार	१३५-१५०
	स्पष्टीकरणकोश	१५१
	संदर्भग्रंथसूची	१५२-१६०
	परिशिष्टे	

प्रस्तावना

महाराष्ट्रातील खानापूर तालुक्याचे मुख्यालय म्हणून विटा शहर ओळखले जाते. प्राचीन काळापासून ब्रिटिश वर्चस्वापर्यंत विविध राजवटींनी या भागावर स्वामित्व मिळवण्याचा प्रयत्न केला. मराठा राजवटीमध्ये पंतप्रतिनिधीच्या वास्तव्यामुळे 'पंतप्रतिनिधींचे विटा' म्हणून यास ओळख प्राप्त झाली. सांगली जिल्ह्याच्या निर्मितीनंतर विट्यास खानापूर तालुक्याचे मुख्यालय म्हणून महत्त्व प्राप्त झाले. या भागातील खडकाळ जमीन, अल्यल्प पाऊस अशा अवर्षणग्रस्त परिस्थितीत देखील या शहराचा विकास होण्यास तेथील स्थानिक लोक व उद्योगधंदे यांचा मोठा हातभार लागला आहे. विट्याचे स्थानिक इतिहासातील महत्त्व लक्षात घेऊन येथील सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, शैक्षणिक व आर्थिक घटकांवर प्रकाश टाकण्यासाठी 'विटा': एक स्थानिक इतिहास (१९६०-२०००) हा विषय संशोधनासाठी निवडला आहे.

प्रस्तुत विषयाची मांडणी करताना प्राथमिक व दुय्यम संशोधन साधनांचा वापर केला आहे. या संशोधनाच्या अनुषंगाने विटा शहरास प्राचीन काळापासून असलेले ऐतिहासिकदृष्ट्या स्थान यांची मांडणी केली आहे. विट्याच्या विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावणाऱ्या विटा नगरपालिकेच्या विविध धोरणावर व विकासकामावर नगरपालिकेतील वार्षिक अहवाल, विविध अंदाजपत्रके, विविध फलक, कोनशिला, नगरसेवक व नगराध्यक्षांच्या मुलाखती याद्वारे प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

आधुनिककाळात गलाई व्यवसाय करणाऱ्या व्यावसायिकांनी विटा शहराचे नाव भारताच्या नकाशात वैशिष्ट्य पूर्णपणे अधोरेखित केले. विटा शहराचा जसजसा विकास होत गेला तसे तेथील आर्थिक विकासाला चालना मिळाली. या आर्थिक विकासातून विविध उद्योगधंद्याची निर्मिती झाली. विट्याच्या आर्थिक विकासास सहाय्यक ठरलेले विविध उद्योगधंदे, वाणिज्य

संस्था या घटकांची मांडणी करताना विट्यातील दि विटा मर्चटस को. ऑप बॅक, विटा अर्बन को-ऑप बॅक, प्रियदर्शनी पतसंस्था, स्टेट बॅक ऑफ इंडिया शाखा विटा या संस्थेचे अहवाल, वृत्तपत्रे, मुलाखती यांचा वापर करण्यात आला आहे. विटा शहरातील शैक्षणिक विकासाची मांडणी करताना विविध प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक व महाविद्यालयीन शैक्षणिक संस्थामधील वार्षिक अहवाल, कार्यालयीन कागदपत्रे, दैनंदिनी हजेरीपत्रके, विविध शाळा व कॉलेज यांचे विशेषांक यांचा अभ्यास करून प्रकरणांची मांडणी केली आहे.

विट्याच्या सामाजिक वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करताना तेथील लोकांची संस्कृती, समाजरचना, सामाजिक क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्था, नेते व त्यांच्या नेतृत्वाने सामाजिक, राजकीय विकासाला मिळालेले प्रोत्साहन याचा अभ्यास करण्यात आला आहे. यासाठी सामाजिक विकासामध्ये योगदान देणारे नेते, त्यांच्या मुलाखती, गौरवअंक, विविध सामाजिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थामधील कागदपत्रे यांचा आधार घेण्यात आला आहे. विटा शहराच्या धार्मिक व सांस्कृतिक वारशाचे प्रतिनिधित्व करत असलेली विविध धार्मिक स्थळे व सण-उत्सव, साहित्य सेवा मंडळ, साहित्यिक या घटकांचा ही आढावा घेतला आहे. याचबरोबर इंटरनेट या माध्यमाच्या सहाय्याने उपलब्ध झालेल्या माहितीच्या आधारे विविध घटकांवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

या संशोधनाकरिता उपलब्ध संदर्भ साधनांच्या आधारे 'विटा': एक स्थानिक इतिहास (१९६०-२०००) या शोधप्रबंधाची मांडणी करून निष्कर्ष काढले आहेत.

BARR. BALASAHEB KHARDEKAR LIBRARY
SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR.

देवकर शारदा महादेव
संशोधक